

על שלשה דברים העולם עומד

יחיאל קווין

"שמעון הצדיק... אומר: על שלשה דברים העולם עומד: על התורה, ועל העבודה ועל גמילות חסדים" (אבות, פ"א, מ"ב).
"רבן שמעון בן גמליאל אומר: על שלשה דברים העולם קיים: על הדין, ועל האמת ועל השלום" (שם, א, יח).

משניות אלו סותרות לכאורה זו את זו, שהרי כל אחת מהן מבססת את קיום העולם על שלשה דברים אחרים. רבינו יעקב בעל הטורים, בתחלת טור חושן משפט, דן בשאלת ההבדל בין שני מאמרים אלה, ומביא את ביאורו של רבינו יונה גירונדי⁽¹⁾, לדבריו יש להבחין בין "עומד" לבין "קיים". עמידת העולם, המטרות שלמענו נברא, הם: התורה, העבודה וגמילות חסדים. לעומת זאת, שלשת הדברים שמזכיר רבן שמעון בן גמליאל (דין, אמת ושלום) הם יסודות הקיום של הסדר החברתי לאחר שהעולם כבר נברא.

"אמר רב יהודה: האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין; רבא אמר: מילי דאבות; ואמרי לה: מילי דברכות". (בבא קמא, ל, א).
במבט ראשון נראה שהגמרא מביאה מחלוקת כיצד להגיע למדרגת החסידות. מסביר המהר"ל מפראג (בהקדמתו ל"דרך החיים", פירושו למס' אבות), שאין סתירה בין דברי רבותינו ז"ל, אלא השלמה. כל אחד מהם תולה את החסידות בהדגשת ענין אחר. "כי שלמות האדם הוא בשלשה פנים... שלם עם זולתו מבני אדם... שלם בעצמו... שלם עם בוראו... ואלו ג' שלימות כוללים הכל". ר' יהודה תלה עיקר החסידות במילי דנזיקין - ביחס שבין אדם לחברו. רבא הבליט את מילי דאבות - בין אדם לעצמו, השלמת עצמו במידות הטובות. ו"אמרי לה" הדגישו את מילי דברכות - בין אדם לקונו, שלמות עם הבורא. ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. השלמות המושלמת היא בשלשת דרכי פעולה אלו, אלא שכל אחד נתן הדגשה אחרת.

בקהלת רבה, ה, ד⁽²⁾ נאמר: "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את

(1) עיין בבית יוסף ובבית חדש (חושן משפט, סי' א) הדנים בתירוצו של רבינו יונה.

(2) ומובא אף בתפלת "וינתנה תוקף".

רוע הגזירה".

תשובה הופכת את השב לאדם אחר וממילא מעבירה את רוע הגזירה, תפלה מהפכת מידותיו של הקב"ה ממידת הדין למידת הרחמים⁽³⁾, וצדקה מצילה את האדם העושה אותה מכיוון שאחרים (מקבלי הצדקה) תלויים בו והוא חיוני בעולם.

אפשר למצוא חפיפה רעיונית בין "ותשובה ותפלה וצדקה", לבין: מילי דנזיקין, מילי דאבות, מילי דברכות.

צדקה - מילי דנזיקין, היחס בין אדם לחברו.

תפלה - מילי דברכות, היחס בין אדם לקונו. (תפלה מקשרת בין אדם

לקב"ה)⁽⁴⁾

תשובה - מילי דאבות, היחס אל עצמו, מידות. אדם שב אל מהותו האמיתית הפנימית, שלמות עצמית.

גם המשנה (אבות, א, ב) שבפתח דברינו, על שלשת ענייניה, מקבילה

לשני מאמרי חז"ל אלו:

גמילות חסדים - צדקה - מילי דנזיקין (מצוות שבין אדם לחברו).

עבודה - תפלה⁽⁵⁾ - מילי דברכות (בין אדם למקום).

תורה - תשובה - מילי דאבות (מידות, שלמותו העצמית של האדם השב

אל מהותו הפנימית התורנית).

במי מרום על פרקי אבות, כותב הרב חרל"פ (בפירושו למשנה ב'

בפרק א, הנ"ל): "הנה האדם מתחלק לשלש בחינות: הנשמה לכל בחינותיה,

הנפש והגוף... הנשמה לכל בחינותיה הם בחינת

השכל, והגוף הוא מהחומר, ואמנם הנפש הוא

בחינה ממוצעת בין השכל לבין החומר, הנפש

עלולה לקבל אורות השכל ועלולה גם לקבל נטיות

החומר, ועפ"י רוב שניהם פועלים בה...".

התכלית היא ששלשה כוחות אלה יפעלו על פי אור הנשמה, אור השכל,

עד שגם הגוף "עצמו ישאף בכל נטיותיו להטובות והתכליתיות".

ממשיך הרב חרל"פ ומסביר באלו כלים ניתן להגיע לכך שהנשמה היא

"ואמנם איך וכיצד ובמה מגיעים לידי מדרגה

כזו, שהשכל יפעול על הנפש והנפש על הגוף,

שתהא השלטת:

(3) עיין עוד בנתיב בינה, חלק א', עמ' 26.

(4) תפילה מלשון התקשרות, עיין ברש"י בראשית, ל, ח, בשם ר' משה הדרשן ובשם מנחם בן סרוק.

(5) משחרב ביהמ"ק בא סדר התפלות במקום עבודת הקרבנות, עיין ר' יונה גירונדי על משנה זו.

להתאימם יחד למגמה אחת, למדה אותנו המשנה:
"על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל
העבודה ועל גמילות חסדים". כי השכל
מזדכך ע"י התורה... השכל של התורה הוא שכל
אחר לגמרי, ודוד המלך ע"ה ידע להרגיש בזה
והתפלל "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך"...
כי העינים הנדרשים לתורה הם עינים אחרות
לגמרי... והם באמת העינים האמיתיים של
האדם... והנפש מזדככת ע"י העבודה זו תפלה
כדכתיב "ואשפוך נפשי לפני ד'". והגוף מזדכך
ע"י גמילות חסדים... וע"י הזדככות אלו השלשה
העיניים פועלים שהכל מותאם ועולה להתכלית
היותר נרצה".

שלשת היסודות שעליהם עומד העולם מקבילים לשלשת חלקי מהותו
של האדם. תורה, עבודה וגמ"ח הן המטרות בעבורן נברא העולם. והאדם
הוא תכלית הבריאה. האדם המשתלם, המגלם את שלש דרכי ההשתלמות
על שלש בחינותיו: נשמה (המשתלמת ע"י תורה), נפש (המשתלמת ע"י
עבודה) וגוף (המשתלם ע"י גמ"ח). רק אדם כזה משמש כתכלית ליצירה.

המהר"ל בדרך חיים (בפירושו למשנה זו, פ"א מ"ב) מציין עוד
שלש הקבלות, וז"ל: "יש... להבין מה שאמרו ז"ל (סנהדרין עד, ע"א)
כי כל העבירות שבתורה יעבור ואל יהרג חוץ
מע"ז, ג"ע ושפיכות דמים... כי אלו ג' העבירות
הם היפך אלו ג' דברים שהעולם עומד עליהם.
כי אין ספק כי ע"ז היפך העבודה שהיא אל
השלי"ת; ושפיכות דמים הוא היפך גמילות חסדים,
כי זה מיטיב לאחר ועושה לו דבר שאין צריך
לעשות, וש"ד מאבדו לגמרי; וגילוי עריות
הוא היפך התורה... כי מעלת התורה שהיא השכל
נבדל מן חמרי לגמרי, ואין דבר שעל ידו האדם
נבדל מן החמרי רק ע"י התורה השכלית... והיפך
זה ג"ע שהולך... אחר החמרי עד שהוא נחשב
לגמרי כמו בהמה".

ובהמשך דבריו מציין ששלש עבירות אלו, מכיוון שהן היפך עמודי
העולם, גורמות לחורבן, כך בדור המבול (עי"ש באריכות), וכך גם
בחורבן בית ראשון⁽⁶⁾.

בהמשך דבריו, מביא המהר"ל הקבלה נוספת:

"ותדע כי אלו שלשה דברים שהם התורה והעבודה
וגמ"ח, כמו שהיו אלו ג' דברים ג' עמודי

עולם, נתנו לג' אבות שהם אברהם יצחק ויעקב שהם ג"כ יסודות ואבות העולם, ולכן ראוי שיהיה להם אלו ג' דברים שהם יסודות ועמודים לעולם... תמצא גמילות חסדים שהיא מידת אברהם, כמו שמבואר בכתוב שהיה זריז בכל גמילת חסדים, דהיינו קבלת אורחים... וכתיב (מיכה ז) תתן אמת ליעקב ולאברהם חסד...; יצחק זכה במידת העבודה שהרי הקריב עצמו על גבי מזבח...; יעקב היה לו מדת התורה כמו שאמר (בראשית כה) יעקב אלש תם יושב אהלים..."

מסיים המהר"ל במקבילה שלישית, שהיא היסוד לכל השאר:

"והפירושים אשר בארנו... הם יוצאים ומסתעפים מן הפי' האמיתי אשר יש במאמר הזה בעמקי החכמה... כי יסודות העולם הם ג', אשר זכר בעל ספר יצירה⁷, והם יסודות עליונים שנקראו אמ"ש (והם מים אויר אש), שהם יסודות הכל שמהם נברא הכל... ע"י אלו ג' דברים מתקשרים בו ית' אשר הוא יסוד הכל ובזה העולם עומד בקיומו בו ית'. כי התורה היא רוח חכמה ובינה; העבודה היא האש, שהרי כך נקרא העבודה בכל מקום קרבני לחמי לאשי, ובכל הקרבנות אשה ריח ניחוח לד'...; וגמילות חסדים היא מידת המים דכתיב (קהלת יא) שלח לחמך על פני המים... לפיכך אמר על ג' דברים העולם עומד, כז' העוה"ז אשר הוא מיוסד על ג' יסודות אשר זכרנו, מתקשר בו יתברך ע"י אלו ג' דברים, כי יש ליסוד הרוח קשור בתורה שהיא רוח, ויסוד המים יש לו קשור בגמ"ח שהוא מדת המים, ויסוד האש יש לו קשור בעבודה שהיא אש..."

"רבן שמעון בן גמליאל אומר: על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום". יסודות קיומו של העולם: לאחר שנברא כבר, אפשר גם הם חופפים רעיונית לעמודים עליהם עומד העולם ושבשבילם נברא: גמ"ח - שלום (בין אדם לחברו). תורה - אמת (תורת אמת, חותמו של הקב"ה. מידתו של יעקב אבינו ע"ה: "תתן אמת ליעקב"). עבודה - דין (מידתו של יצחק).

קו אחד משותף עובר בין כל מאמרי חז"ל הנ"ל, שלשה יסודות המתגלים בצורות שונות והם עמודי התווך של הבריאה המתגלמים גם באדם ומגלים מהי תכליתו בעולם הזה; ויותר מזה מהי מטרת בריאת העולם כפשוטו. ואולי עוד יותר מכך, אפשר שהמסנה מתכוונת במילה "העולם" ליקום כולו שאף הוא מורכב משלשה ע"פ אותו הסדר: א. עולם הברואים הרוחניים, המלאכים - העולם השכלי. ב. עולם גרמי השמים הנקרא "עולם הגלגלים", והוא עולם אמצעי המשפיע על העולם הזה. ג. העולם התחתון, חומרי במהותו, אשר בו מושל האדם "וכל שאר הנבראים בין השפלים בין הגבוהים ממנו, אינם אלא בעבורו" (כפי שכותב הרמח"ל בדרך ה' ח"א, פ"ב, סע' ה. עיין שם)⁽⁸⁾.

(8) אך עיין רמב"ם במו"נ, חלק ג, פרק יג, השולל בתוקף בקשת תכלית לכל המציאות, ולדעתו הסיבה לבריאה היא רצונו של הקב"ה ו"אין לסבור בכל הנמצאים שהם בגלל מציאות האדם, אלא יהיו גם שאר כל הנמצאים מטרה לעצמם לא בגלל דבר אחר".